

ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЗА ПОХІДНИМИ СПОСОБАМИ НАБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

THE EMERGENCE OF PROPERTY RIGHTS BY DERIVATIVE METHODS OF ACQUIRING PROPERTY RIGHTS

Тимченко Л.М., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Косенко Є.Є., студентка IV курсу

*Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена характеристиці похідних способів набуття права власності. Правове регулювання відносин власності є одним з найважливіших напрямів нормативної діяльності держави. За допомогою закону держава регулює право власності на певні об'єкти власності до певних суб'єктів, а саме фізичних осіб, юридичних осіб, держави; обсяг та зміст суб'єктивних повноважень власника; підстави, шляхи, умови та порядок набуття та припинення права власності. Право власності, як і будь-яке інше суб'єктивне право, виникає за наявності певних юридичних фактів, конкретних життєвих обставин, із якими закон пов'язує виникнення права власності на певне майно у певних осіб. Припинення права власності у відчужувача та виникнення цього права у набувача зазвичай одночасно ґрунтуються на одному й тому ж юридичному факті.

Підстави виникнення права власності поділяються на первісні та похідні. Первісні включають ті способи, коли право власності на речі виникає вперше або незалежно від волі попередніх власників, тобто це ті випадки, коли річ тільки з'явилася або була створена чи перероблена, іноді – за умови того, що попередній власник давно втратив право на неї (скарб, знахідка, безхазяйні речі). Первісні способи набуття права власності історично виникли раніше, ніж похідні, оскільки ґрунтуються на прадавніх формах набуття власності. Однак хоча похідні способи набуття права власності виникли пізніше у зв'язку з розвитком господарської діяльності людини, їх значно більше, а їх правове регулювання є досить складним та розгалуженим. До похідних належать ті підстави, на яких право власності на речі виникає з волі попереднього власника (договори, спадкування за законом та заповітом). Практичне значення такого поділу полягає в тому, що за похідних підстав набуття власності на речі завжди необхідно враховувати наявність певних речових прав щодо цього майна у інших осіб – не власників (наприклад, орендаря, іпотекодержателя, довірного власника).

Ключові слова: майно, юридичний факт, право власності, похідні способи набуття права власності, власник, перехід майна, правонаступництво, спадкування, суб'єктивне право, відчужувач.

The article is devoted to the characteristics of derivative methods of acquiring property rights. Legal regulation of property relations is one of the most important areas of regulatory activity of the state. By law, the state regulates the right of ownership of certain objects of property to certain entities – individuals, legal entities, the state; the scope and content of the subjective powers of the owner; grounds, ways, conditions and procedure for acquisition and termination of property rights, etc. The right of ownership, like any other subjective right, arises in the presence of certain legal facts, specific life circumstances, with which the law connects the emergence of ownership of certain property in certain persons. Termination of ownership of the alienator and the emergence of this right of the acquirer are usually based on the same legal fact. The grounds for the emergence of property rights are divided into primitive and derivative. Primitives include those ways in which ownership of things arises for the first time or independently of the will of the previous owners. That is, these are the cases when the thing has just appeared or was created or processed, in some cases – if the previous owner has long lost the right to it (treasure, find, ownerless things). The original ways of acquiring property rights historically arose earlier than derivatives, as they are based on ancient forms of property acquisition. But although derivative methods of acquiring property rights arose later in connection with the development of human economic activity, but they are much more, and their legal regulation is quite complex and extensive. Derivatives include those grounds on which the right of ownership of things arises from the will of the previous owner (contracts, inheritance by law and will). The practical significance of such a division is that in the case of derivative grounds for the acquisition of ownership of things, it is always necessary to take into account the existence of certain property rights in this property of other persons – not owners (e.g., tenant, mortgagee, and trustee).

Key words: property, legal fact, property right, derivative ways of acquiring property right, owner, transfer of property, legal succession, inheritance, subjective right, alienator.

Відносини власності є невід'ємним елементом системи суспільних відносин, які відображають розподіл матеріальних благ між членами суспільства. Сьогодні відносини власності регулюються різними галузями права, що дає змогу говорити про комплексний характер цього інституту. У юридичній літературі, присвяченій питанням виникнення права власності, недостатньо уваги приділяється похідним способам набуття права власності. Оскільки передача права власності в Україні опосередковується звичайними договірними зобов'язаннями, виникає проблема встановлення зв'язку між моментом переходу права власності та моментом виникнення зобов'язань.

Правильне визначення конкретного моменту виникнення у особи права власності має велике значення, адже з цього моменту власник набуває права на захист набутої власності передбаченими законом способами.

Проблемам права власності були присвячені численні праці відомих цивілістів, зокрема С.С. Алексєєва,

А.В. Венедиктова, Є.О. Харитонова, Є.А. Суханова, Н.Д. Єгорова, К.І. Скловського. Велика кількість наукових робіт присвячена розгляду окремих аспектів, підстав та способів набуття права власності. Однак у юридичній літературі немає однієї точки зору щодо визначення підстав та способів набуття права власності, критеріїв їх розмежування та класифікації, також у літературі недостатньо висвітлені питання взаємозв'язку та взаємодії підстав і способів набуття права власності.

Метою статті є з'ясування змісту виникнення права власності за похідними способами набуття права власності, адже у науці цивільного права питання похідних способів набуття права власності пов'язується з проблемою правонаступництва.

Поняття права власності закріплене у ст. 316 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), відповідно до якої правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею та

незалежно від волі інших осіб. Перехід права власності залежить від способів набуття права власності. Деякі автори, використовуючи правонаступництво як універсальний критерій для розрізнення первинних та похідних способів набуття права власності, вказують на похідні як причини виникнення прав власності, такі як націоналізація, експропріація та придбання (реквізиція) [3, с. 83], але більшість авторів схиляється до того, що похідні мають визнаватися підставами, що залежать від волі попереднього власника. Важливо додати, що в разі похідних способів одержання права власності всі обов'язки попереднього власника майна переходять до нового власника. Наприклад, якщо згідно з договором купівлі-продажу, дарування чи спадкування майна, щодо якого раніше був укладений договір найму, майно передається іншій особі, то, відповідно до ст. 268 ЦК України, під час передачі права власності на майно, яке здане у найм, від наймодавця іншій особі договір найму залишається чинним для нового власника [2].

Деяким європейським системам приватного права відомі так звані речові договори, сутність яких полягає саме в передачі права власності від власника до інших осіб. Такі договори характеризуються відсутністю вказівки на підставу передачі права власності на річ, тобто є за своїм характером абстрактними угодами. Проте українському цивільному праву такі договори практично невідомі (виняток становить видача векселя). Підстави набуття права власності – це передбачені законом юридичні факти, за наявності яких особа набуває майно, стає його власником. Підстава виступає результатом реалізації способу. Відповідно, вони співвідносяться як загальна передумова (спосіб) і окрема основа (підстава) виникнення правовідносин власності. Набуття права власності у однієї особи здебільшого пов'язане з припиненням права власності в іншій, що часто обумовлене проблематикою правонаступництва. Дії з набуття права власності мають бути правомірними та добросовісними. Спосіб виникнення права власності розуміється як передбачене законом суб'єктивне право, під час реалізації якого у суб'єкта виникає право власності на річ для задоволення своїх інтересів. Саме суб'єктивне право виступає передумовою виникнення права власності та визначає, як і за допомогою чого настає набуття права власності. Суб'єкт сам вирішує, використовувати йому надану можливість чи ні. Додання правового характеру тим чи іншим можливостям залежить від волі законодавця, що втілюється в правову норму. Підставу виникнення права власності необхідно визначити як юридичний (фактичний) склад, метою реалізації якого є виникнення права власності, а кінцевим етапом – передача речі [1, с. 72–73, 75].

За загальним правилом, можна отримати майнові права похідним способом, тобто шляхом передачі речі від одного власника до іншого. Однак закон передбачає обставини, за яких можна отримати річ від особи, яка не є власником (майнові права, які має добросовісний набувач). Іноді ті, хто не володіють майном, мають право передати його іншим особам. Наприклад, це продаж застави; незатребувані залізничні вантажі; продаж органом поліції транспортного засобу через шість місяців після його знайдення (ст. 338 ЦК України); продаж швидкопсувних предметів або продаж предметів, вартість зберігання яких не пропорційна їх вартості, особою, яка їх виявила (ч. 3 ст. 337 ЦК України). У цих випадках право власності набувача формується первісним способом [3, с. 143].

Ця ситуація показує, що національне законодавство не узгоджується з давньоримським припущенням, що «ніхто не може передати більше прав, ніж він має сам» (*nemo plus juris transferre ad alium potest quam ipse habet*), дотримання якого приводить до необхідності перевірки прав усіх колишніх власників, як колись зазначав Г.Ф. Шершеневич. З іншого боку, внутрішнє право більше схиляється до старих німецьких принципів (*“hend mub hend wahren”* –

«рука за руку відповідає»), які забезпечують добросовісному набувачеві право власності. Певну специфіку мають також похідні підстави набуття права власності публічними особами. Перш за все це стосується передачі прав власності від держави у комунальну власність, що відбувається не за допомогою звичайного договору, а шляхом посередництва через механізм, передбачений Законом «Про передачу об'єктів права державної і комунальної власності». Він навіть використовує термін «передача», який зазвичай використовується лише для переходу права власності. Передача об'єктів із державної в комунальну власність здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України (стосовно підприємств, нерухомого майна, акцій (часток, паїв), які належать державі в майні господарських товариств); органів, уповноважених управляти державним майном, самоврядних організацій за згодою Міністерства фінансів України (стосовно індивідуально визначеного державного майна (крім нерухомого)). Передача об'єктів із державної у комунальну власність здійснюється за наявності згоди відповідних сільських, селищних, міських рад, якщо інше не передбачено законом, а до спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст – за наявності згоди районних і обласних рад, якщо інше не встановлено законодавством [4].

Похідним чином набувається право власності на підставі договорів (купівлі-продажу, міни, дарування тощо); односторонніх правочинів (заповіт); закону; актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування (передача державних підприємств із державної до комунальної власності) тощо.

Відповідно до ст. 334 ЦК України, право власності особи, яка набуває майно за договором, виникає з моменту передання їй майна, якщо інше не передбачено договором або законом, тому, за загальним правилом, момент виникнення права власності на майно з'являється тоді, коли право власності на майно переходить від однієї особи до іншої. Сторони мають право змінити цю позицію, але вони не мають права змінювати законодавчі вимоги. Право власності на нерухоме майно виникає у набувача з моменту нотаріального посвідчення договору або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним.

ЦК України має конкретні норми, що стосуються цього питання. Стаття 334 ЦК України передбачає, що якщо угодою або законом не передбачено інше, то право власності набувача майна за договором виникає з моменту передачі майна, тому ЦК України прийняв вирішальні положення про час виникнення права власності у набувача. За домовленістю сторін можна визначити, що право власності на майно переходить до набувача до або після передачі майна (наприклад, під час оформлення правочину). Переданням майна вважаються вручення його набувачеві або перебіжникові, організація зв'язку для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно. Право власності на майно за договором, що вимагає нотаріального посвідчення (ст. 209 ЦК України), формується набувачем із моменту отримання такого свідчення або з дати набуття чинності рішенням суду, що визнає чинність договору, який не був нотаріально посвідчений. Якщо договір передачі майна потребує державної реєстрації, право власності набувача набувається з дня реєстрації (ст. 182 ЦК України) [2].

Право власності на окремі види майна обов'язково має підтверджуватися відповідними правостановлюючими документами (договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, посвідчені нотаріусом; свідоцтво про право на спадщину, видане державним нотаріусом; свідоцтво про придбання об'єктів нерухомого майна з прилюдних торгів, видане державним та приватним

нотаріусом; рішення суду про визнання права власності на об'єкти нерухомого майна; мирова угода, затверджена ухвалою суду) [2].

Ризиком у цьому разі може бути випадкове знищення та випадкове пошкодження майна. Відповідальність за випадкове знищення та випадкове пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 323 ЦК України), тобто усі невігідні наслідки у цьому разі покладаються на власника незалежно від того, він фактично володів на цей момент тим чи іншим майном або воно перебувало у нього в користуванні, чи ні. Водночас ця норма має диспозитивний характер, тобто сторони мають право по-іншому визначити, на кого покладаються збитки на випадок втрати (пошкодження) речі [6, с. 348].

Перехід права власності в порядку спадкування можливі за заповітом або з огляду на пряму вказівку закону. У цих випадках підставою виникнення права власності у спадкоємця є юридична сукупність фактів, а саме смерть спадкодавця, заповіт, прийняття спадщини спадкоємцем або смерть спадкодавця, прийняття спадщини спадкоємцями за законом. Досліджуючи проблематику спадкування майна, на яке не було одержано свідоцтво про право на спадщину, маємо керуватись нормами законодавства, яке було чинним на час відкриття спадщини попередніх спадкодавців. Норми кн. 6 ЦК України слід тлумачити та застосовувати лише у їхньому системному взаємозв'язку. Так, відповідно до ч. 3 ст. 1296 ЦК України, відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Правовстановлююче значення державної реєстрації щодо виникнення права

власності на нерухоме майно, яке є в складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, буде виявлятися лише стосовно актів відчуження такого майна (які потребують державної реєстрації) і не впливатиме на інші повноваження спадкоємця як власника. Наприклад, спадкоємець має право володіти нерухомим майном, користуватись ним, здійснювати розпорядження, не пов'язані з переходом права власності, захищати права, які виникли у нього на зазначене майно [2].

Класифікація способів набуття права власності бере свій початок ще з римського права. Така класифікація була спричинена практичними потребами, що випливали з основоположних принципів римського права. Відоме римське правило “*nemo ad alium plus juris transfere potest, quam ipse habet*”, що означає «ніхто не може передати більше прав, ніж сам має», привело до поділу способів здобуття права власності на первісні (“*acquisitio originaria*”) і похідні (“*acquisitio derivativa*”).

На думку Є.О. Харитонова, більш вдалим видається поділ підстав набуття права власності на первинні й похідні за принципом врахування обґрунтованості (базису) прав. Його сутність полягає в тому, що первинними є такі способи набуття права власності, де права власника не ґрунтуються на правах інших осіб. Похідні способи, навпаки, припускають, що право набувача ґрунтується на праві відчужувача речі.

Поділ способів набуття права власності на первинні й похідні має не лише теоретичне, але й велике практичне значення, оскільки від типу способу (підстави) встановлення права власності залежить характер претензій, що можуть бути заявлені до власника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Спасибо І.А. Підстави та способи набуття права власності: проблеми співвідношення. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 72–75.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.10.2021).
3. Козловська Л.В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1 (10). С. 143–151.
4. Набуття права власності (стаття судді Іванова А.В.). URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/280020> (дата звернення: 29.10.2021).
5. *Науковий висновок щодо застосування ст. 392 Цивільного кодексу України*. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-statti-392-civilnogo-kodeksu-ukraini> (дата звернення: 29.10.2021).
6. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2007. 816 с.
7. Круглова О.О. Курс лекцій з дисципліни «Цивільне право». Дніпро : Видавець Біла К.О., 2017. 151 с.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. в ред. від 1 січня 2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 29.10.2021).